

ТЕМА ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СУЧАСНОМУ «ПРАІСТОРИЧНОМУ» МІФОТВОРЕННІ

Далеке минуле, зокрема трипільська культура, є ще й джерелом для міфології. Це явище — цілком закономірне. Тисячоліттями міфи творилися в народній свідомості. Нині ми спостерігаємо, як до раніше таємничого процесу міфотворчості долучилися конкретні люди, імена яких стають відомими, а їхня «творчість» знаходить багатьох прихильників. Міфи завжди лишаються яскравою поетичною конструкцією, яка твориться та функціонує за власними правилами. Історія, у тому числі археологія, як наукова дисципліна із властивими їй методами і засобами пізнання постачає людству факти про його минуле. Проте вибір між міфом та історією може і має бути свідомим, як і розуміння можливих наслідків та власної відповідальності за зроблений вибір.

На ранніх стадіях розвитку людського суспільства наука, магія, релігія, суспільно-економічна сфера ще не були розмежованими. Тому в часи існування трипільської культури правитель, жрець, маг і науковець поєднувалися в одній особі. У сучасному світі, принаймні у світі науки, жерці, шамани, пророки втратили своє первісне значення, а їхні проповіді, якими б вражаючими вони не виглядали, у сучасному храмі Науки є недоречними. У науковців вони викликають, у кращому разі, лише подив. Тим більше дивують заклики новітніх «пророків», які люблять згадувати про свої наукові ступені, повернутися до «нерозділеного знання» і міфу, якими пропонують замінити науку.

Яскраві матеріали трипільської археологічної культури вже наприкінці XIX ст. викликали цілком природне бажання віднайти їм відповідне місце в давній історії Європи і Світу. У XX ст. створено чимало концепцій давньої історії, праісторії, яку реконструювали з використанням не лише археологічних джерел — старожитностей, розкопаних поселень та могильників, але й давніх історичного мовознавства.

З поглядами сучасних фахівців Національної Академії наук України та інших наукових установ і організацій на трипільську культуру можна досить детально ознайомитися у відповідній літературі (ДІУ, 1997, т. 1; ЕІУ, 2000, с. 16—26 та ін.). Запропоновані історичні реконструкції є достатньо обґрунтованими, в цілому відповідають сучасному стану джерелознавчої бази і спираються насамперед на результати археологічних досліджень.

Паралельно існує широке коло праць, автори яких мають інші погляди на місце й роль Трипільля в Україні та світі і презентують свої ідеї як «альтернативні» до «офіційних» наукових історичних концепцій. Подібні альтернативні твори та вчення за останні 15 років набули особливого поширення. Їхні автори, посилаючись переважно один на одного, пропонують власну, міфологізовану праісторію України або й усього людства. Вони використовують наукові видання як матеріал, тло для власних коментарів. Проте основним джерелом цих творів є жвава, не обтяжена фаховими знаннями уява і фантазія.

© М.Ю. ВІДЕЙКО, 2005

Подібні твори в Україні поступово проникли до державної системи освіти різного рівня, а за кількістю назв та обсягом накладів уже переважають праці «офіційних» науковців.

Ю.О. Шилов тепер викладає свою версію давньої історії України не лише на зібраннях своїх шанувальників, але й у Міжрегіональній академії управління персоналом у Києві. Ці лекції видано, і з ними можуть ознайомитися не тільки студенти МАУП. Знімаються фільми, почато створення музею, який має втілити інтелектуальні надбання професора.

Зрозуміло, що пошук, інвентаризація та укладання бібліографії, а також наукова критика вітчизняної друкованої неоміфології у галузі праісторії є надто значними за обсягом. Тому в цій статті ми розглянемо праці, що в цілому досить яскраво презентують згаданий напрямок і були видані за останні 2—3 роки, а отже, доступні широкому загалу.

Серед них — одна з останніх праць Ю.О. Шилова (Шилов 2003), книга П.Л. Паламарчука та І.А. Андрієвського (Паламарчук, Андрієвський 2002), навчальний посібник О.А. Білоусько (Білоусько 2002). Розглянуто також місця, які стосуються трипільської культури, з книги О.І. Асова, М.Ю. Коновалова та П.В. Ільїна (Асов, Коновалов, Ильин 2002, с. 12—17) як приклад підходу російських авторів до пошуків місця трипільської культури у відтвореній ними версії праісторії.

Археологи час від часу пишуть критичні статті, друкуючи їх переважно у фахових виданнях (Залізник 2002, с. 88—98; Відейко 1995,

с. 104—118; Відейко 2001, с. 118—123; Відейко 2003, с. 147—150 тощо), утім, ні поширення, ні резонанс їхніх доробків неможливо зіставити з виходом у світ черговою яскраво ілюстрованою казкою новоявленого міфотворця.

Ситуація, коли белетристика маскується під наукове видання, здається нам не зовсім нормальною, тому що популяризується, як правило, неправдива чи спотворена інформація. Необхідно також розмежувати різні галузі творчості у трипільствознавстві — науку і міф.

Вітчизняні філософи давно вважають, що міфологія у суспільній свідомості посткомуністичної України вже набула небезпечного поширення. Під поняттям «міф» М. Попович пропонує розуміти розповідь про історичні події, яка виконує такі функції:

1) розповідає про історичне походження даного встановленого порядку;

2) допомагає створювати вірець або норму суспільної поведінки та обґрунтовує право й етику;

3) реалізує себе в ритуалах і служить для безпосереднього психологічного єднання людей у колективних діях.

У сучасному суспільстві (зокрема в Україні) такі функції свого часу вже було розподілено між різними сферами культури. Роль науки — пізнання історії та пояснення природних процесів. Право й мораль формують норми суспільної поведінки. Мистецтво духовно об'єднує людей. Синтез трьох зазначених функцій в одну-єдину можливий тоді, коли їм надають сакрального характеру, тобто створюється міф, релігійне вчення. Міф та віра не можуть (і не повинні) підлягати сумніву, науковій перевірці, адже «має бути щось святе», а «святе» розглядається як джерело й основа пояснень суцього (Попович 1998, с. 57—68).

Функція подібного міфу — вивести сучасність з історичних джерел, прийняти ці джерела¹ як «священні», виявити там норми поведінки, щоб потім через ритуали-свята поєднати минуле з сучасним, відтворюючи минуле через мистецтво та ритуал (Попович 1998, с. 57). Науку розглядають при цьому як постачальника «сировини» — фактів, які, втім, є лише тлом, яке можна довільно змінити, відповідно до глобального задуму — коли щось не вдається виявити, то його просто вигадують, маскуючи новоділ, залежно від власних знань, фантазії, а часом нахабства та спритності, під автентичні факти.

¹ Невипадково, мабуть, одна з останніх книг Ю.О. Шилова так і називається: «Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. до н. е.» (Шілов 2002).

Україна не є унікальною щодо міфотворчості на історичному та доісторичному підґрунті, а тема трипільської культури є однією з багатьох, залучених до цього творчого процесу (не менш популярними є скіфська епоха, проблеми аріїв, походження слов'ян, питання хрещення, походження писемності тощо). Слід зауважити, що література, подібна за жанром до тієї, яка стала предметом нашого огляду, пишеться і видається у всьому світі та користується величезною популярністю й попитом. Працями Фон Денікена, академіка Фоменко та іже з ними завалено вітчизняний книжковий ринок. К.В. Керам у своїй книзі цитує низку праць, у яких розглядається походження індіанців Північної Америки. Автори цих творів виводять останніх то з Атлантиди, то з «країни-матері» Му. Їхні книжки витримують десятки видань і мають тисячі (іноді сотні тисяч) adeptів (Керам 1979, с. 217—224). Огляду подібних творів присвячено спеціальні наукові дослідження (Wauchope 1962).

Книги авторів міфоісторичного спрямування у всьому світі об'єднує низка спільних рис, зумовлених «законами жанру». Вони застосовують методичні прийоми, що так само стосуються науки, як магія. Як і в магії та міфології, важливу роль тут відіграють емоційність читачів та харизма автора.

Актуальність таких праць визначається насамперед пошуками коріння певної нації. У підґрунті більшості етногенетичних розвідок лежить уявлення про існування «видатних» націй, що стали колись землею цивілізації. Представникам міфоісторичного напрямку не до вподоби цивілізаційний підхід до історичного процесу, який визнає унікальність і важливість для всесвітньо-історичного процесу кожної цивілізації.

Як правило, пафос цих видань спрямований на доведення унікальності культури певного народу, який має най-най-найдовший та найславніший родовід від легендарних пращурів. Як не дивно, закони, які обумовлюють націоналістичні за змістом ідеї, — інтернаціональні. Ймовірно, це пояснюється визначеною вище метою міфотворення та правилами, спільними для всіх міфів (та їхніх творців) незалежно від того, де і в які часи вони існують — у XXX ст. до н. е. в Месопотамії чи на початку XXI ст. н. е. в Україні. Визначено наступні характерні особливості сучасних праць міфоісторичного спрямування:

1. Автор претендує на створення абсолютно оригінальної концепції історичного процесу у світовому масштабі або в окремому регіоні, яка визначається як альтернативна до поглядів «офіційних» науковців.

2. Автор, як правило, не є фахівцем у тій галузі, якої стосуються його розвідки.

3. Авторів не відомі багато фактів, матеріалів, даних, різноманітних джерел, які є підґрун-

тям для створення наукових концепцій; до того ж, він не володіє методикою наукового дослідження.

4. Автор керується задалегідь визначеною ідеєю. Йому не потрібно проводити тривалі пошуки фактів, аналіз джерел, систематизацію даних та їхню перевірку.

5. Для створення міфу має значення не факт як такий, а його символічне значення у міфічній картині. Коли бракує символів, їх вигадують або матеріалізують у вигляді загадкових написів, зображень тощо. Звісно, оригінали їх зазвичай «втрачені» («знищені ворогами»), а публіка отримує лише копії.

6. Автори міфологізованої історії не доводять свої гіпотези — їх проповідують.

7. Створені за такими правилами оригінальні концепції ніколи не витримують наукової апробації фахівців, натомість їхні автори збирають прихильників свого вчення відповідно до власної харизми. Вони сумісні з наукою настільки, наскільки з нею сумісні міфи, — наука їх вивчає.

Усі зазначені вище спостереження виявилися цілком придатними для характеристики українського та російського сектору сучасної міфологічної творчості.

Праслов'янська Аратта—Трипілля. Усерєдині 1990-х рр. Ю.О. Шилов почав розробляти абсолютно оригінальну і відчайдушно сміливу ідею найдавнішої держави світу — «праслов'янської Аратти». Ймовірно, сміливість автора пояснюється тим, що він не має глибоких знань ні про Трипілля, ні, тим більше, про реальну Аратту, і на практиці це виявляється у створенні легенди, яка пропагується під виглядом наукової концепції. Локалізація згаданої у месопотамських писемних джерелах легендарної Аратти в Україні була презентована спочатку в доповідях, тези яких були опубліковані (Шилов 1992а, с. 109, 110; Шилов 1992б, с. 46, 47), а згодом і в більших за обсягом працях (Шилов 2002, 2003).

Остання з них, видана 2003 р., може вважатися найповнішим зводом поглядів автора з цього питання. Тут найпоследовніше викладено думку Ю.О. Шилова щодо місця трипільської культури та України в давній історії всього світу. Книга складається з восьми розділів та словника (Шилов 2003). Нижче розглянуто лише археологічний аспект питання, відповідність реконструкцій викладеним фактам, а останніх — результатам досліджень. Походження та переклад так званих писемних джерел, що стосуються цих реконструкцій, проаналізовано раніше (Відейко 1995, с. 104—109).

Як пише Ю.О. Шилов, «трипільська культура — то Аратта, найдавніша держава». На його

думку, близько 6200 р. до н. е. держава Аратта розташовувалася у пониззях Дунаю і була пов'язана з археологічними культурами Подунав'я: Кереш, Старчево, Боян, Кукутень. Згодом центр держави почав просуватися ближче до Дніпра, цей рух і розквіт відомі археологам як формування культури Трипілля (Шилов 2003, с. 17, 19). Надано характеристику трьох етапів розквіту Аратти, які відповідають періодизації трипільської культури, за Т.С. Пассек. Ю.О. Шилов запропонував для цих етапів такі характеристики та датування: I — між 5400—4600 рр. до н. е., II — між 4600—3500 рр. до н. е., III — між 3500—2750/2250 рр. до н. е. Для першого етапу відомо більше 200 поселень — від південної Трансильванії до Південного Бугу. Будинки, зведені з глини і дерева (кількість їх не перевершувала 20), розписувалися і були розташовані в ряд; площа поселень сягала 10 га. На другому етапі з'являються міста з навколишніми селами та святилищами-обсерваторіями, сполучення яких виказує полісний тип державності, при цьому зникають поселення, укріплені ровами та валами. Таке етнодержавне утворення можна, на думку дослідника, вважати федеративним. На третьому етапі «поліси Аратти розповсюдилися до морського узбережжя сучасної Одещини та до лісів пониззя Прип'яті, до долин правобережного Дністра та лівобережної Десни» (там само, с. 21—23). Спробуємо проаналізувати викладену вище картину Трипілля—Аратти з погляду даних археологічної науки.

Почнемо з хронології, яка, як відомо, є основою історії. Дата 6200 р. до н. е. запозичена, ймовірно, з праці Дж. Меларта, присвяченої публікації результатів розкопок неолітичного поселення Чатал-Гююк, що знаходиться в Анатолії. Ідеться про дату С14, зроблену для святилища, в якому, на думку А.Г. Кіфішина, відтворено копію напису з Кам'яної Могили. Відомо, що на час опублікування праці Дж. Меларта використовували некалібровані дати С14, що молодші за календарні, якими археологи користуються нині, на 700—900 років. Отже, сучасна дата згаданого комплексу — близько 7100—6900 рр. до н. е. Для трипільської ж культури Ю.О. Шилов використав календарні (калібровані) дати. Таким чином, систему відліку (хронології) історичного процесу істотно порушено.

Культури доби неоліту — Кереш, Старчево, Боян насправді розташовані зовсім не в пониззях Дунаю (рис. 1), а культура Кукутень, яка виникла близько 4600 рр. до н. е., не може бути попередницею трипільської, що виникла на 800 років раніше (ранньому Трипіллю в Румунії відповідає культура Прекукутень).

Розглянемо відомості про типи поселень та інші комплекси, які було наведено (нібито за ар-

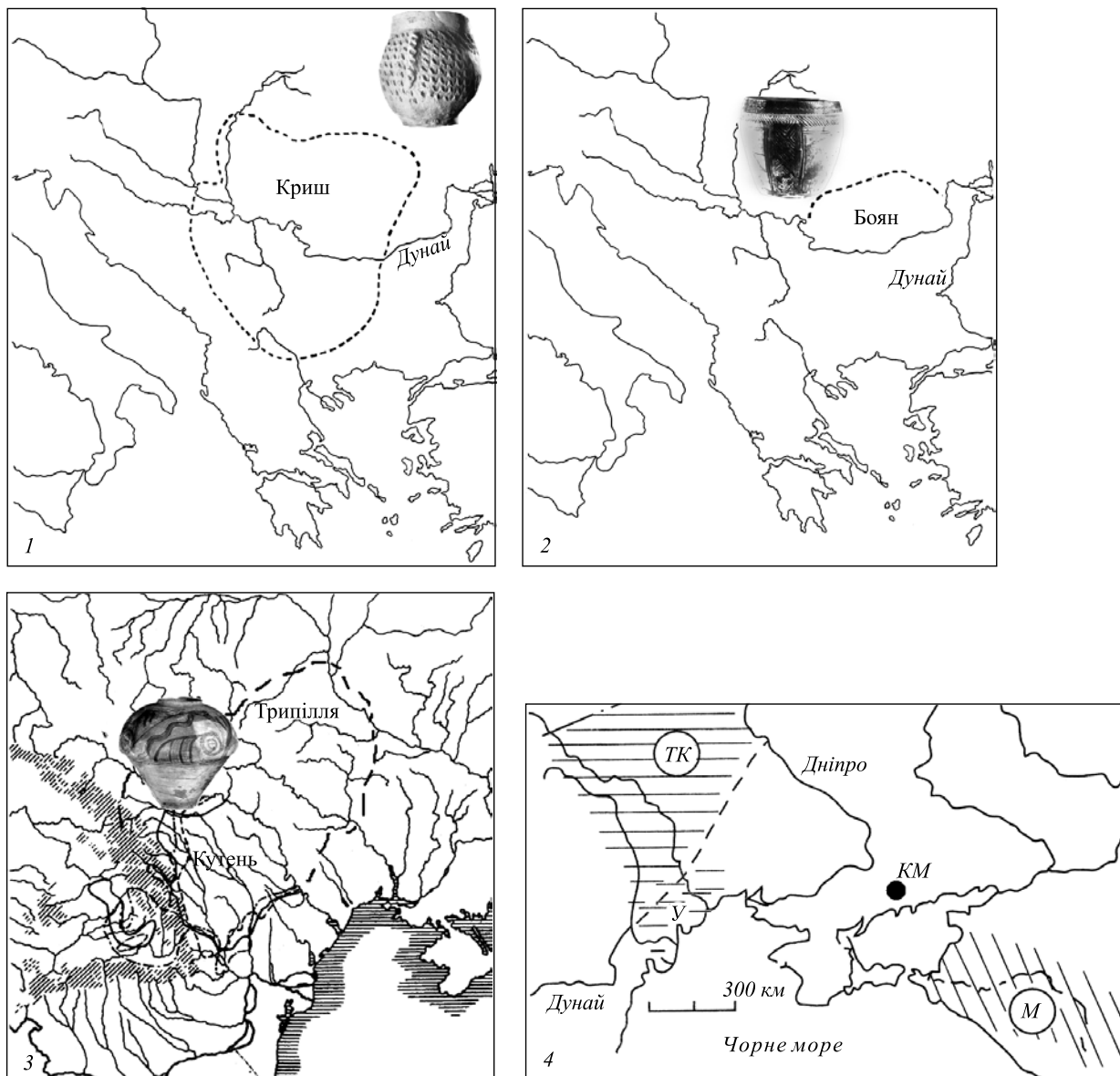

Рис. 1. Карти розташування археологічних культур та пам'яток: 1 — культура Криш, 2 — культура Боян, 3 — культури Кукутень та Трипілля; 4 — пізній етап трипільської культури: ТК — трипільська культура, У — устовська культура, М — Майкоп, КМ — Кам'яна Могила

хеологічними даними) під час характеристики окремих етапів історії Аратти—Трипілля. Зауважимо, що серед матеріалів, запропонованих Ю.О. Шиловим, майже цілком відсутні посилання на джерела, з яких отримано інформацію. Ця особливість процесу «історизації» стає зрозумілою, якщо проаналізувати його зміст.

Для раннього етапу трипільської культури немає даних не лише про розпис стін будівель фарбами, а навіть про стіни взагалі. Якщо йдеться про розпис стін будівель відповідно до орнаментативної керамічних моделях жител, то поява цих виробів припадає на кінець II — початок III періодів. Уже на ранньому етапі житла на поселеннях розміщували по колу (найдавніше з відомих в Україні — Бернашівка — має саме таке планування). Кількість жител могла бути

більшою і за 20, і за 100, про що свідчать результати останніх магнітометричних досліджень поселень того періоду (Дудкін, Відейко 2004, с. 306).

Не відповідає археологічним реаліям і твердження про появу на II етапі міст, «оточених селами та обсерваторіями». Дослідник не наводить жодного конкретного прикладу подібного розташування — назв груп подібних поселень чи місць знахідок на трипільській території святилищ-обсерваторій, які б датувалися 4600—3500 рр. до н. е. Причина очевидна — адже така система розселення не була відкрита під час археологічних досліджень, а є виключно витвором уяви Ю.О. Шилова.

Саме в той час існувала більшість із відомих археологам трипільських поселень, укріплених

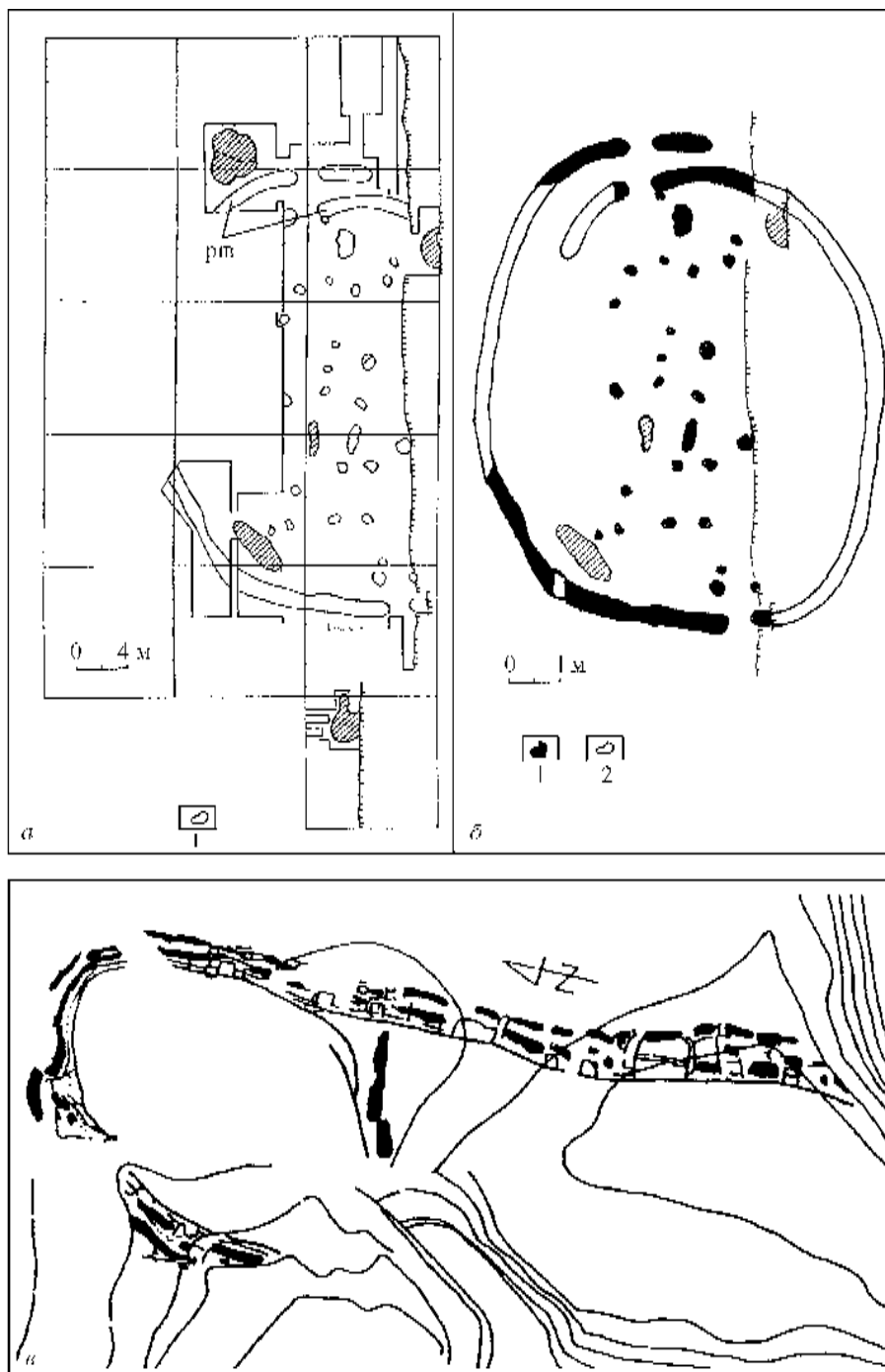

Рис. 2. а — укріплення поселення Казаровичі, за даними розкопок В.О. Круца: 1 — розкопані ділянки ровів; 2 — реконструкція системи укріплень: 1 — розкопані ділянки ровів; 2 — реконструйовані; 3 — система укріплень поселення культури лійчастого посуду, за даними розкопок; Саруп, Данія (за Я. Круком та С. Міліскаучкасом)

ровами та валами — їх понад 40, а кількість імовірно укріплених — ще більша (Дергачев 2001, с. 203). Отже, фортифікації не зникли, а навпаки, були найбільш поширеними за весь період існування Трипілья—Кукутень.

Висновок про існування в трипільській культурі святилищ-обсерваторій не можна вважати доведеним, посилаючись на єдине частково розкопане В.О. Круцом поселення біля с. Казаровичі (Круц 1977, с. 114, рис. 49); (рис. 2, а).

По-перше, належність споруд із кільцевими ровами до класу святилищ-обсерваторій вимагає археоастрономічних досліджень, яких при цьому ніхто (зокрема Ю.О. Шилов) не проводив. По-друге, рови Казаровичів жодним чином не відповідають схемі відомих святилищ-обсерваторій культури Лендель, які належать до досить незначного хронологічного проміжку у 200—400 років наприкінці VI — на початку V тис. до н. е. У культурному контексті йдеться про

культуру моравської мальованої кераміки (Лендель) ранніх етапів (Petraš 1990; Nemešová-Pavuková 1995, abb. 74—77). По-третє, реконструйована система (рис. 2, б) ровів у Казаровичах (Відейко 2004, с. 205, 206) має аналогії серед укріплених поселень культури лійчастого посуду, які були поширені тоді на території Європи (рис. 2, в). Враховуючи зв'язки трипільського населення з носіями цієї культури, можна припустити поширення подібних оборонних споруд в Подніпров'ї.

Твердження про поширення на III етапі (3500—2750 рр. до н. е.) «трипільських полісів» на окресленій Ю.О. Шиловим території не має фактичного підтвердження. З кількох десятків поселень-гігантів того часу немає жодного ні на території сучасної Одещини, ні на Прип'яті, ні, тим більше, на лівобережній Десні. Щоб у цьому переконатися, достатньо ознайомитися з новітнім реєстром близько 2000 пам'яток трипільської культури (ЕТЦ 2004, т. 1, кн. 1, с. 563—699). Не відповідає дійсності й твердження Ю.О. Шилова щодо наявності у Тальнівському р-ні «більше 20 найбільших міст» (Шилов 2003, с. 23) — там їх немає й десяти. Щоб упевнитися в цьому, достатньо ознайомитися з описом трипільських поселень Тальнівщини (Круц, Чабанюк, Чорновіл 2000, с. 26—47).

Узагальнюючи наведені вище приклади, маємо всі підстави стверджувати, що відтворена Ю.О. Шиловим картина Аратти—Трипілля не відповідає археологічним реаліям, з якими, очевидно, дослідник знайомий досить поверхово. Яким чином найдавніша історія держави Аратта пов'язана з культурами Кереш, Старчево, Боян, Кукутень (остання, як зазначено вище, виникла пізніше, ніж з'явилося Трипілля), автор не пояснює. Застосування до трипільських поселень-протоміст поняття «поліс» не відповідає значенню цього терміна. Голослівним є й твердження про федеративний устрій Аратти на II етапі її існування. Чим же була Аратта Ю.О. Шилова? Федерацією «полісів» чи федерацією регіональних «безкласових держав»? При цьому зауважимо відсутність соціологічної характеристики Аратти, маємо лише твердження про наявність державності.

У наступному розділі Ю.О. Шилов шукає взаємозв'язки між Араттою—Трипіллям та Шумером. Усі вони ґрунтуються на прочитанні А.Г. Кіфішиним «записів в архіві Кам'яної Могили», а не даних археології. Дослідник вважає, що становлення у 2316—2261 рр. до н. е. в Месопотамії імперії Аккада підштовхнуло правителів придніпровської Аратти до розпуску міст і повернення до додержавного общинного ладу у XXIII ст. до н. е. З цим періодом нібито збіглося припинення періодичного самоспалення й по-

новлення полісів Аратти (Шилов 2003, с. 27—28).

Зауважимо, що, судячи з дат С14 (Відейко 2003 б, табл. 1), найпізніше з відомих трипільських поселень-гігантів біля с. Вільховець на Черкащині було спалене приблизно у XXVIII ст. до н. е., тобто за 500 років до утворення імперії Саргона Великого. Отже, у XXIII ст. до н. е. правителям придніпровської Аратти вже не було чого розпускати і спалювати.

Ю.О. Шилов наголошує, що наприкінці III тис. до н. е. Трипілля, представлене пам'ятками усатовського та інших варіантів, «перетікало в інші археологічні культури (насамперед середньодніпровську та інгульську)». На думку автора, усатовський варіант, датований ним між 3250—2250 рр. до н. е., це — держава Оріяна, яка мала найпотужніший на той час флот, зображення кораблів якого є на плитах Кам'яної Могили. Існування усатовського флоту, на думку Ю.О. Шилова, зумовлене розвитком металургії у усатовського населення, що була заснована на малоазійських формах та сировині (Шилов 2003, с. 39).

Проаналізуємо дані щодо Усатова—Оріяни. У датуванні його в межах 3250—2250 рр. до н. е. збігається лише початкова дата, хоч останнім часом історію усатовського трипілля починають на 300—400 років раніше, а от дата 2250 р. до н. е. відповідає ... некалендарній хронології. Невідомо, звідки взято датування цим періодом зображень кораблів на плитах Кам'яної Могили. Тим паче, немає жодних даних про належність будь-яких зображень Кам'яної Могили до усатовської культури, пам'ятки якої розташовано на відстані близько 300 км від її гrotів та плит. Кургани з усатовськими похованнями не виходять за межі пониззя Дунаю та Дністра і не доходять навіть до Дніпра (рис. 1).

Зауважимо, що найдавніші датовані зображення великих кораблів відомі на території Малої Азії, але вони були створені вже після зникнення усатовської культури і зображують флот місцевих правителів. Отже, «найпотужніший у світі флот» усатовської Оріяни поки лишається нічим не підтвердженою фантазією. Металургія Усатова не була заснована на малоазійській сировині, дослідники визначають інший напрямок зв'язків — кавказький. Єдине, що, можливо, пов'язувало усатовців із Малою Азією — технологія виготовлення великих кинджалів (Рындина, Конькова 1982, с. 30—42). Утім, цей факт Ю.О. Шилову наразі просто невідомий.

Далі Ю.О. Шилов наполягає на процесі трансформації пізнього Трипілля в культури бронзової доби, зокрема інгульську катакомбну та середньодніпровську. Висунута І.І. Артеменком у 1970-х рр. теза про участь софіївського типу

трипільської культури у формуванні середньодніпровської культури не знайшла фактичного підтвердження в археологічному матеріалі. Останні дослідження виявили, що найдавніші пам'ятки середньодніпровців, виходячи з наявних С14 дат, узагалі є поза межами поширення трипільської культури (Kadrow 2003, p. 243, fig. 1). Попри те, що інгульська катакомбна культура, за деякими С14 датами, виникла приблизно в часи зникнення трипільських пам'яток (Telegin, Pustovalov, Kovalyukh 2003, fig. 15), твердження про генетичний зв'язок підкріплено на сьогодні лише загальними міркуваннями. Формальна подібність окремих елементів орнаментації та орнаментальних композицій кераміки (на нашу думку, досить віддалена) не може бути ані єдиною, ані, тим паче, достатньою підставою для встановлення спорідненості археологічних культур. Наразі немає вагомих підстав говорити про безпосереднє «перетікання» Трипільля у вищезгадані археологічні культури.

Свідченнями контактів Трипільля із Середземномор'ям та Анатолією Ю.О. Шилов вважає особливості усатовської пластики та великих кинджалів. На його думку, в усатовській культурі перероблено канон трипільських (араттських) жіночих статуеток на чоловічі, фалосподібні, які поклали початок так званим кікладським ідолам на островах Егейського моря, де вони поширилися разом із керамікою та кинджалами усатовського типу (Шилов 2003, с. 41).

Усатовська антропоморфна пластика представлена специфічними типами жіночих зображень, що відтворюють образ нахиленої вперед фігури, яка сидить. Ні яскраво виражених чоловічих, ні фалосподібних статуеток серед матеріалів усатовської скульптури не виявлено. Морфологічні особливості усатовських фігурок не мають нічого спільного з кікладськими ідолами (рис. 3). До того ж, останні виникли задовго до появи усатовської культури.

Знахідки кераміки усатовського типу на островах Егейського моря насправді не відомі. Щодо кинджалів усатовського типу, то, хоча вони й зроблені за анатолійськими (але ж не середземноморськими!) прототипами та мають аналогії у Середземномор'ї, але, з огляду на хронологію, їх у жодному разі не можна розглядати як вихідну форму для цього типу предметів (Збенович 1974, с. 142; там само — про історію, долю усатовських племен та їхні зв'язки, с. 151—162).

Наведений аналіз даних, на яких ґрунтується концепція Ю.О. Шилова, доводить хибність запропонованої автором «історизації» археологічних джерел щодо трипільської культури. Така історизація спирається на спотворені чи вигадані матеріали й не має нічого спільного з реальни-

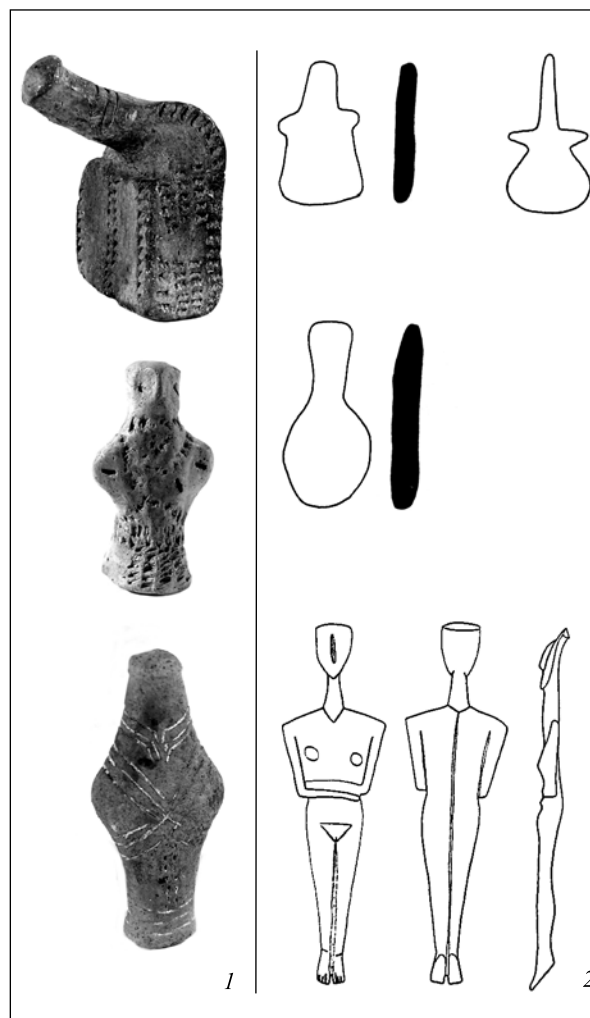

Рис. 3. Антропоморфні зображення: 1 — усатовської культури (з колекції Одеського археологічного музею); 2 — «кікладські ідоли» (за Г. Парцінгером)

ми історичними фактами та подіями. Втім, вона цілком відповідає згаданому на початку статті ознакам міфотворчих праць.

Постає запитання: чи потребують наукової аргументації основні положення аратто-трипільської концепції Ю.О. Шилова? Тексти останнього, за слушним висновком Л.Л. Залізняка, мають, швидше, не науковий, а сакрально-релігійний характер. Подібні тексти апелюють не до логіки читача, а до почуттів. Отже, вони не повинні відповідати вимогам наукових концепцій. Побудована за зразками міфів, концепція світової історії є квазінауковим сурогатом, вона зводить громадськість і науку України на манівці та, зрештою, робить країну посміховиськом в очах цивілізованого світу (Залізняк 2002, с. 93). Дійсно, публічні виступи Ю.О. Шилова перед аудиторією уже давно нагадують проповіді — як за змістом, так і за характером викладу, тому наукові дискусії у цьому випадку виглядають недоречними. Натомість пропонуємо в подальшо-

му аналізувати доробки Ю.О. Шилова не як наукові праці, а як феномен міфотворення сучасного суспільства. Втім, міфологія, власне, не є предметом археологічних досліджень.

«Розмисли» про місце трипільської культури. Прикладом підходу до трипільської культури, що не належить до наукових методів, може бути спільна праця П.Л. Паламарчука та І.А. Андрієвського (Паламарчук, Андрієвський 2002). Автори поставили собі за мету відповісти на одвічні філософські запитання: «Хто ми? Звідки прийшли?», звертаючись до Трипілля.

Уже в передмові автори роблять кілька програмних заяв, з яких зрозуміло, чим світова цивілізація завдячує трипільській культурі. Вони вважають, що саме трипільці-першоорачі першими у світі приручили коня, винайшли колесо й плуг, спекли першу хлібину. Пізніше хліборобська культура трипільців-аріїв була перенесена до Китаю, Індії, Месопотамії, Єгипту, Егеїди, Італії, на Балкани, до Західної Європи та Скандинавії. За рівнем суспільно-економічного розвитку, на їхню думку, ця культура наближалася до цивілізацій Єгипту та Близького Сходу (там само, с. 3). На жаль, на користь цих заяв не наведено жодних аргументів.

«Зорі Трипілля» дещо загубилися в історичному часі, бо автори праці використовують хронологію трипільської культури, побудовану на некаліброваних радіовуглецевих датах, що робить усі подальші історичні зіставлення марними (там само, с. 4—6).

Видання складається переважно з цитування зібраних у різних виданнях наукових даних та оригінальних розробок. При цьому автори поєднали іноді несумісні погляди різних дослідників, наприклад, щодо походження трипільської культури. Щоб переглянути давню історію людства, авторам вистачило всього півсотні наукових праць, які відповідним чином прокоментовано. Завдяки цьому з'явився, приміром, висновок про те, що «споріднені за походженням ранньотрипільські племена» жили, крім Молдови, Румунії та Побужжя, ще й у Середньому Подніпров'ї (там само, с. 20), хоча в останньому регіоні їх не виявлено.

Автори чомусь вважають, що всі найважливіші винаходи було зроблено у давні часи на території України. Так, на с. 21 пишуть, що вперше у Східній Європі (!) мотичне землеробство виникло в межиріччі Південного Бугу та Дніпра на межі V—IV тис. до н. е. При цьому серед вирощуваних трипільцями культур згадують жито, яке з'являється на цій території значно пізніше. Далі, на с. 22, читаємо, що трипільці першими в Європі, на думку авторів, застосували механічний пристрій — лучковий дріль для

свердління отворів у різних матеріалах. Авторам невідомо, що сокири-молоти, отвори в яких просвердлено подібним дрилем, з'явилися в культурі лінійно-стрічкової кераміки ще до виникнення трипільської культури.

Іншою стороною цитування та використання наукової літератури є вибірковість. Сталося це з цілком зрозумілих причин: частина літератури могла бути недоступною для авторів. Так, на с. 29 з'являється досить дивний розділ про чотири локальні варіанти трипільської культури. Такий оригінальний перелік локальних варіантів Трипілля, ймовірно, зумовлений обмеженою обізнаністю авторів в археологічній проблематиці.

Характерним не лише для цієї, а й для більшості подібних праць є використання ілюстративного матеріалу без жодного посилання на джерела, звідки їх запозичено. Водночас знак копірайта Івана Андрієвського на підбір та впорядкування ілюстрацій вміщено на другій сторінці видання. Отже, усвідомлення власного права існує, але це чомусь не поширюється на справжніх авторів використаних ілюстрацій — назвати їх не вважають за потрібне.

Часто автори «розмислів» вигадують та перекручують факти. Наприклад, повідомляють, що за 100 років було досліджено не менше «20 великих трипільських поселень», ще й залучають до їхнього переліку Червонохутірське (насправді такого поселення не існує, а є досліджений тілопальний могильник), Сушнівське (можливо, помилка набору — Сушківське), а також поселення Бортничі, Троянів, Ленківці (там само, с. 37). За винятком Сушківки, жодне з них не може вважатися великим.

Далі П.Л. Паламарчук та І.А. Андрієвський творчо розвинули ідеї щодо застосування вогню в трипільському житлобудуванні, описавши, як трипільці у процесі спорудження жител обпалювали стіни: «...у житлах розводили вогонь, і дерев'яне плетиво вигорало... Обпалені стіни ставали чудовим температурним ізолятором» (там само, с. 40). Наскільки відомо, археологи, починаючи з П.П. Курінного, писали лише про обпалювання підлог, а не стін. І.Т. Чернякову на с. 42 автори приписали реконструкцію триповерхового трипільського житла, яка насправді належить К.В. Зіньковському (Зіньковский 1990, с. 76). У списку трипільських поселень та могильників у межиріччі Південного Бугу та Дністра неправильно названо кількість пам'яток (адже там їх кілька сотень, а не десятків), а ще сюди потрапили пункти не лише у Вінницькій чи Хмельницькій, а й у Кіровоградській, Черкаській, Івано-Франківській і навіть Херсонській областях.

Дивує перелік археологічних культур, «суміжних із трипільською», хронологічна позиція яких

не відповідає дійсності (Паламарчук, Андрієвський 2002, с. 89). Серед них названо не відому науці культуру «енеолітичних племен Волині», розташування якої, щоправда, «недостатньо вивчене». Дійсно, автори не обізнані з багатьма фактами, які, все ж таки, відомі науці. Адаже на Волині досліджено різні культури (Малицю, Люблінсько-Волинської мальованої кераміки, навіть трипільську), а от що таке згадана на початку культура «племен Волині», знають лише вони. Не менш загадковими є такі культури: середньодністровська (можливо, малася на увазі середньодніпровська?), «надпорізько-приазовських племен мисливців та рибалок», нарешті, «племен мідного віку Закарпаття». До числа «суміжних» потрапила культура лінійно-стрічкової кераміки, датована серединою V тис. до н. е., тобто ще до появи Трипілля, за хронологією авторів.

Слід віддати авторам належне — мабуть, уперше в подібній літературі вдалося зустріти порівняльну таблицю (там само, с. 90, 91) з описом матеріальної культури та господарських занять носіїв різних культур. Проте деякі записи у ній просто вражають. Так, при вивченні графі «поховання, могильники» виявляється, що в буго-дністровській культурі відомі «подові (?) могильники», культурі лійчастого посуду приаманний «наземний спосіб поховань», а для лінійно-стрічкової кераміки характерне взагалі щось видатне: «прорисна орнаментика в індивідуальних ямах». Тобто не померлий лежить у ямі, а загадкова «прорисна орнаментика». Графа «самобутні прикмети» є не менш цікавою. Самобутнім для культури лійчастого посуду автори вважають використання биків як тяглової сили, для пізньострічкової розписної кераміки — залишки загонів для худоби, для кулястих амфор — «дуже рухливі племена» тощо. Можливо, саме згадані риси різних культур глибоко вразили авторів, але чи можна їх вважати «самобутніми»? Зрозуміло, що у цьому випадку — ні.

П.Л. Паламарчук та І.А. Андрієвський зробили свій внесок у реконструкцію суспільного ладу носіїв трипільської культури. Окрему розвідку вони присвятили виникненню у трипільців державності. Трипільська держава, на думку авторів, виникла «як потреба в організації масової (всеприпільської) відсічі займам, зовнішнім загарбницьким впливам і засновувалася на силі авторитету племінних вождів, силі племінної єдності та ідентичності». На їхній погляд, класова нерівність виникла у трипільців «на скотарській основі» причому «приватна власність на засоби виробництва і на цій основі класовий характер суспільних відносин виникають, як соціальні явища, менш болісно і менш деспотично порівняно з іншими стародавніми цивілізаціями» (Паламарчук, Андрієвський 2002, с. 95).

Куди там Ю.О. Шилову з його «безкласовою державою»! Зрозуміло, що жодними реальними доказами та аргументами на користь своїх новаторських висновків, навіть посиланнями на класиків марксизму, термінологією та теоретичними положеннями, якими вони користуються, автори себе не обтяжують.

У розділі, присвяченому духовним надбанням трипільців, П.Л. Паламарчук та І.А. Андрієвський не змогли оминати таку популярну нині тему, як трипільське письмо. Вони публікують 135 зображень під гаслом «Трипільські логографічні символи та їх тлумачення» (там само, с. 110—118). Цій публікації передують три сторінки тексту, з яких можна дізнатися, що трипільське письмо «...виникло не одномоментно. Вважаємо, що з'явилося воно у VIII—VII тис. до н. е. та остаточно оформилося у IV тис. до н. е. — у ранньому періоді культури». Спершу письмо, на думку авторів, було піктографічним, потім трансформувалося у логографічне (там само, с. 107). На с. 108 дослідники пояснюють ключ для дешифрування цього логографічного письма — порівняння «трипільських візерунків» із «елементами письма» Шумеру, Фінікії, Стародавнього Єгипту, островів Пасхи та Крит, племен майя, ескімосів Півночі, які «...мають не лише схожі риси, але й цілком ідентичні символи...». Автори переконані, що «Трипільське письмо... посяде чільне місце у світових системах письма». Аналіз «логографічних символів» показує, що деякі з них є ексклюзивним результатом творчості дешифраторів (там само, с. 21, 47, 48, 63, 75, 79, 89, 113, 118, 133, 134, 135 тощо). Такий розмах у «вивченні» проблеми трипільської писемності — від Шумеру до ескімосів — є, без перебільшення, унікальним.

Цілковито оригінальним убачається розділ про трипільську Атлантиду, звідки «у VII—VI тис. до н. е. розселилися по всіх українських обширах прототрипільські племена». При цьому автори посилаються на дослідження А.Д. Архангельського та М.М. Страхового, які ще в 1970-х рр. реконструювали обриси Чорного моря (фактично — прісноводного озера) до появи Дарданельської протоки. Тут ідеться про так званий Чорноморський потоп, унаслідок якого утворилося сучасне Чорне море. Спочатку, на думку П.Л. Паламарчука та І.А. Андрієвського, вода змусила населення «Атлантиди» — шельфу Чорного моря — шукати інше місце проживання. Одним із наступних наслідків потопу міг бути, за припущенням авторів, вибух сірководню, «який можна порівняти хіба що з вибухом кількох атомних бомб», у результаті чого в регіоні сталася екологічна катастрофа та змінився клімат. Після цього «вцілілі племена започаткували у межиріччі Південного Бугу та

Дністра, тобто на Поділлі, нову культуру, відому нині як трипільська» (Паламарчук, Андрієвський 2002, с. 121, 122).

Зрозуміло, що мешканці м. Бершадь на Поділлі є патріотами свого краю і спробували довести, що саме тут почалася історія не лише України, але певною мірою і світової цивілізації. Добре, що автори, як зазначено в післямові (там само, с. 123, 124), не претендують на «єдино можливе та істинне трактування». Зрештою, вони мали благородну мету — допомогти читачеві «усвідомити себе нащадком найвизначніших досягнень людського духу, всього створеного людськими руками у минулому...». Власне, ця праця і не видавалася як наукова: на відповідній сторінці годі шукати відомостей щодо характеру видання. Утім, хто читатиме вихідні дані? Важливо, що текст надруковано, а за наслідки автори не відповідають. На відміну від наступного випадку, коли йдеться про просування «сміливих ідей» з «альтернативної історії» до системи шкільної освіти.

Цивілізаційний євразійський контекст давньої України. Праця О.А. Білоусько (Білоусько 2002) за своїм задумом є надзвичайно актуальною, адже в ній давня історія України розглядається як частина світового історичного процесу. Численні карти та хронологічні таблиці дають змогу побачити, що відбувалося у світі у той чи інший період давньої або середньовічної історії. Ілюстрації презентують не лише старожитності України, а й давні цивілізації всього світу. Видання рекомендоване Міністерством освіти і науки України як посібник для вчителя.

Подібні видання надзвичайно популярні за межами України. Для їхнього створення формуються авторитетні редколегії, які залучають цілі колективи провідних науковців, переважно професорів із відомих університетів, ілюстративний матеріал та карти виконано на високому художньому та поліграфічному рівнях (наприклад, Науwood 2002). Часом, попри серйозну підготовку, навіть у таких виданнях можна знайти не зовсім точні чи застарілі відомості, які особливо помітні у випадках, коли йдеться про давню історію території Східної Європи та України. Трапляються певні проблеми і з хронологією.

Проте ці наукові видання ніколи не містять відомостей про Атлантиду, Лемурию, Му, Гіперборею, «Аратту—Оріяну» та інші подібні «реалії альтернативної історії» планети Земля. Атласи та інші твори з цими «реаліями» також видаються (наприклад, Калашников 2003), але наразі не мають рекомендацій державних установ і не розглядаються як навчальні посібники в державній системі освіти.

В останньому аспекті українське видання вирізняється з-поміж своїх зарубіжних аналогів.

Крім звичайних проблем та типових помилок, притаманних великим компілятивним працям, воно містить певний відсоток «альтернативної» інформації, яка жодним чином не сумісна з науковими засадами дослідження історії.

Зазначимо, що ілюстрації подано без посилання на джерело, звідки їх запозичено, а також не згадано авторів відкриття або дослідників тієї чи іншої пам'ятки. Знову бачимо суцільне порушення авторських прав десятків інших дослідників, причому про свої копірайти ані видавництво, ані О.А. Білоусько не забули. Відтепер члени Інституту археології НАН України, наприклад, бажаючи надрукувати ілюстрації, витягнуті творцями цього посібника з їхніх видань, мали б щоразу письмово звертатися по дозвіл до видавництва «Генеза» та О.А. Білоусько.

Джерелом міфологічної інформації, викладеної у книзі, стали твори, наведені в бібліографії (Білоусько 2002, с. 234—238). Це, зокрема, праці відомих в Україні представників міфоісторичного напрямку — Ю.М. Канигіна, М. Суслопарова, Ю.О. Шилова. До списку літератури включено збірку не менш фантастичних творів — «Космос Древньої України». У бібліографії знаходимо й працю «Вчителя» Л. Силенка, яка є твором сакрального, а не науково-історичного спрямування.

Наявність численних фактичних помилок пояснити неважко, оскільки у вихідних даних посібника відсутні прізвища наукового редактора й рецензента, а також назва провідної організації. Згадані вади є справою наукового сумління та відображають рівень кваліфікації автора (і тих чиновників з Міносвіти, які рекомендували видання як посібник). Проте як пояснити таку рекомендацію для праці, що містить положення та реалії, відсутні в офіційно затвердженій навчальній програмі для середньої школи? Там наразі немає ні Аратти, ні Оріяни, ні інших подібних альтернативних речей. Матеріали трипільської культури представлено у виданні досить широко (Білоусько 2002, с. 78—82): це зображення жител, поселень, карти, а також їхні описи. Тексти є переважно авторськими конспектами наукових праць узагальнюючого характеру.

Деякі дані не відповідають дійсності, як-от відомості про те, що в Луці-Врублевецькій знайдено «найдавніші з відомих на території Східної Європи мідні вироби». Перші мідні вироби в Європі з'явилися на Балканах — не на Середньому Дністрі та не в трипільській культурі (Рындина 1998, с. 28—32). Культуру Лендель описано двічі — як одну з культур мідної доби України та як одну з культур неоліту Європи, причому в останньому випадку не зазначено, що ця культура відома й на території України. Причина оче-

видна: лише деякі українські археологи зараховують місцеві культурні типи до культури Лендель. У сусідніх країнах дослідники зараховують їх до інших археологічних культур (Kadrow, Zakoscielna 2001, s. 70, 71).

Розглянемо таблиці культур різних періодів. Трипільська культура представлена одразу кількома таблицями, які в деталях різняться між собою. У таблицю XV під № 19 включено трипільську (індоевропейську) цивілізацію, «віддалено споріднену з шумерською» (Білоусько 2002, с. 95), яка починається близько 4000 р. до н. е. Отже, від початку використано хронологічні репери, які не відповідають дійсності. Там само дізнаємося, що цивілізація Трипілля вплинула на формування «руської цивілізації». Останню можна знайти трохи далі, під № 30, але вже як східно-християнську (православну, руську) цивілізацію.

У згаданій таблиці Трипілля виглядає давнішим за цивілізації Єгипту та Шумеру, неолітичні та енеолітичні попередники яких штучно відрізані від свого продовження. Це й не дивно, адже в таблиці XII неолітичні культури Єгипту та Месопотамії не зазначені. Проте трипільська культура показана як продовження буго-дністровської. Останню чомусь у тексті, таблицях та на карті названо «Бузько-Дністровською (Савранською) культурою». Такий термін у науковій літературі не вживається. Походження трипільської культури від буго-дністровської науковці нині розглядають виключно як питання історіографії. Отже, мимохіть створюється ілюзія, що трипільці є творцями давнішої, фактично першої (!) на планеті Земля цивілізації, з чого випливає, що корені «руської цивілізації», відповідно, глибші. Втім, ці висновки заперечує присвячена мідній добі таблиця XIII, де (щоправда, паралельно) показано неолітичні (!) та енеолітичні культури Месопотамії від 5500—5500 рр. до 3100 рр. до н. е. — від Гассуни (Хассуни) до Убейду, Уруку і Джемдет-Наср, які передували цивілізації Шумеру. Отже, допитливий читач може побачити, що Трипілля все ж таки не є найдавнішою цивілізацією планети, а неолітичні культури були й у Месопотамії. Таким чином, школярам пропонують захоплюючу альтернативну історію.

Проте справжня альтернативна історія пов'язана з ученням Ю.О. Шилова про держави Аратта та Аріан. Карта 39 представляє взаємне їх розташування у період 4000/3600—2250/2200 рр. до н. е. Поруч, на с. 98, знаходимо відомості про те, що «трипільське суспільство керувалося інтелектуальною елітою — жерцями-брахманами, чия влада базувалася на інституті Спасительства... Трипілля—Аратта характеризується як первіснокомуністична держава, на

відміну від рабовласницького Шумеру». На карті 40 (3600/3500—2850/2750 рр. до н. е.) показано держави Аратту (на території України) і Шумер (у Месопотамії). Велика стріла від Аратти до Дворіччя позначає шлях пересування носіїв трипільської культури до Шумеру.

Пояснення та коментарі до цієї карти знаходимо далі, на с. 100, 101. Вони починаються з одкровення, що «носіями цивілізації на величезних просторах Євразії стали індоевропейці, люди білої раси, яка сформувалася на зламі IV—III тис. до н. е. і випередила у своєму розвитку всі інші. Серед місць, де вперше зародилися білі люди, вчені все впевненіше називають Україну». Твердження про зародження «білої раси» в енеоліті є науковим відкриттям, оскільки досі науковці вважали, що це сталося набагато раніше, ще в палеоліті. Шкода, що відкриття батьківщини білої раси не підтверджене жодними посиланнями, хоча нижче автор зазначає: «про це написано вже тисячі наукових праць».

Основним джерелом натхнення для О.А. Білоусько стали твори «археолога і письменника Ю.О. Шилова», які, на її думку, «вирізняються новизною і важливістю» (Білоусько 2002, с. 100). Наступні кілька сторінок є конспектом цих творів, які містять ті самі фактичні помилки та фантастичні твердження, що їх ми вже проаналізували на початку цього додатку — від плутанини з хронологією і географією до трипільської держави Аратти. Коментар до карти 40, уміщений на с. 102, подає відомості про те, що «деякі вчені [цікаво, які, крім Ю.О. Шилова?] схиляються до думки, що він [народ-мігрант, який створив цивілізацію Шумеру], можливо, мав якийсь зв'язок із українською Араттою». Коментарі, як-то кажуть, зайві.

Не минула О.А. Білоусько й популярну нині тему Чорноморського потопу. Авторка наводить думку «деяких дослідників», що болота Месопотамії було заселено вихідцями із затопленої (3500/3000 рр. до н. е.) Меотиди/Азовського моря, які створили найдавніші міста-держави Шумеру (Білоусько 2002, с. 102). Отже, на одній сторінці маємо дві альтернативні версії походження цивілізації Шумеру: 1) міграція з Аратти; 2) міграція із затопленої Меотиди 3500/3000 рр. до н. е.

Елементарний аналіз наявних даних свідчить, що обидві версії є просто неймовірними. По-перше, цивілізація Шумеру своїми коренями сягає принаймні VI—V тис. до н. е. — культури Убейд, яка показана у згаданих раніше хронологічних таблицях. Тобто, витоки цієї цивілізації відомі задовго до того, як вигадані Ю.О. Шилівим аратти-трипільці нібито знялися з місця й вирушили на південь. Адже поява Трипілля — це друга половина VI тис. до н. е. Отже, арат-

ти-трипільці мали вирушити в Месопотамію одразу після появи на теренах України, щоб встигнути заснувати пращумерську цивілізацію раніше за культуру Убейд, але в такому разі у них не лишилося б часу на створення Придніпровської Аратти, не кажучи про усатовську Оріяну...

По-друге, на період 3500/3000 рр. до н. е. Азовське море існувало вже понад 3200 років, адже Чорноморський потоп нині датують приблизно 6700 р. до н. е. Отже, в той час міграції якихось племен чи народів із дна Азовського, не кажучи про Чорне море, вже не могли відбуватися.

Описані вище спроби впровадження в історичну науку взагалі і, тим більше, у шкільні курси історії Давнього Світу творів, які «вирізняються новизною і важливістю», не можна визнати ні виправданими, ні задовільними. Фактично, вони спрямовані на формування ірраціональних «україноцентричних» уявлень про довколишній світ, які справляють враження релігійної доктрини, а не реальної історії. Цікаво, що поза межами сторінок посібника, присвячених археології та давній історії України, аратто-арійські студії не вписані у світовий цивілізаційний контекст. Зрозуміло, що автор посібника не може зробити це в повному обсязі замість авторів міфу, тим більше не може узгодити всі розбіжності між їхніми версіями. Залишається хіба що висловити щире співчуття вчителям, які повністю скористаються матеріалами цього посібника під час викладання курсів історії Стародавнього Світу та України. Співчуття слід висловити й на адресу їхніх учнів, а також батьків цих учнів. Подібні експерименти із запровадження в освітні програми бачення історії очима ідеологів тоталітарних режимів уже проводилися в минулому — і в СРСР, і в Німеччині 1930-х рр. (Моссе 2003). Наслідки в обох випадках були відповідними.

Трипільці родом з Атлантиди. Про трипільську культуру пам'ятають і пишуть не лише в Україні, а й у Росії. Свого часу в Москві було створено наукову школу дослідників, яка дуже багато зробила для вивчення трипільських старожитностей та популяризації відомостей про трипільську культуру. Отже, творці альтернативної праісторії з Росії мають достатньо інформації та охоче нею послуговуються. Крім того, вони плідно використовують твори Ю.О. Шилова. Звичайно, в їхніх працях Трипілля посідає значно скромніше місце, адже є певні місцеві пріоритети (Асов, Коновалов, Ильин 2002, с. 12—17).

У центрі праісторичних концепцій російських авторів О.І. Асова та М.Ю. Коновалова знаходиться Гіперборея — північна прабатьківщина слов'ян, з якої останні, на думку авторів, вирушили на південь ще десятки тисяч років тому.

Гіперборейська хронологія не лише унікальна, вона неперевершена за своїм розмахом! Слов'яни прийшли на південь, оселилися і жили «в землі Руській 20 тис. років», а ще 10 тис. років по тому почали будувати міста (разом — 30 000 років праісторії, що із сонцесейною Араттою не зрівняти). Під «землею Руською» автори розуміють центральну та східну частини Європи. У цьому ареалі згадуються дві археологічні культури: трипільська та Вінча. Остання потрапила в поле зору російських авторів завдяки доктору Радівою Пешичу з Югославії, який саме Вінчу вважає найдавнішою, найпершою — словом, усе, як у випадку наших українських міфотворців із Трипіллям.

Далі йдуть посилання на Ю.О. Шилова (якого названо старшим науковим співробітником Інституту археології НАН України, де він уже давно не працює). Зазначено, що «сучасні українські археологи» (невідомо які, чи Ю.О. Шілов презентує їх усіх?) називають землі трипільців «Араттою, священною землею». Російські автори відзначають глибину досліджень «українського археолога» та «велесознавця» Ю.О. Шилова, тобто знавця так званої «Велесової книги», літопису слов'янських народів із доісторичних часів. Цей твір багато дослідників визнало фальсифікатом ще в минулому столітті.

На думку дослідників гіперборейської праісторії, походження трипільської культури пов'язане із «загиблою легендарною культурою атлантів, яка поширювала свій вплив не лише на Середземномор'я, але й на Причорномор'я». Проте прабатьківщина шумерів — Аратта, на їхню думку, знаходилася все ж таки на Святій Півночі.

Викладені у книзі уявлення про трипільську культуру місцями не менш фантастичні, ніж у Ю.О. Шилова — можна прочитати про багатолюдні міста з населенням 10 тис. — 50 тис. людей, які мали писемність. Трипільці, втім, були поглинуті індоєвропейцями (далі в тексті — прараріями-гіпербореями) у IV—III тис. до н. е. і стали предками багатьох європейських народів. Як і в більшості подібних творів, хронологія тут не витримує жодної критики. Подекуди це зводить нанівець усі історичні реконструкції — як у випадку зі зникненням Трипілля—Аратти. Ті самі трипільці-аратти, що пішли далі на південь, заснували шумерську цивілізацію у Дворіччі. Загибель причорноморської цивілізації, Аратти, автори пов'язують із Дардановим потопом, який стався, на їхню думку, у IV тис. до н. е. Унаслідок цієї катастрофи, як вони вважають, частина араттів загинула, а частина переселилася до Месопотамії, де заснувала «велику шумерську цивілізацію, яка передувала всім світовим цивілізаціям» (Асов, Коновалов, Ильин 2002, с. 14).

Рис. 4. Фрагмент розпису зовнішніх стін (автор — А. Гайдамака) музею України-Аратти у с. Трипілля

Тим, що ні Дарданового потопу в IV тис. до н. е., ні трипільської культури на територіях, які могли бути затоплені, не було, автори не переймаються. Тим більше, що слідів потопу, який би датувався IV тис. до н. е., у лісостеповій частині межиріччя Прута та Дніпра (де жили реальні носії трипільської культури), яка знаходиться за сотні кілометрів від узбережжя Чорного моря, не виявлено.

Уявлення О.І. Асова та М.Ю. Коновалова про матеріальну трипільську культуру досить фантастичні, починаючи з переліку поселень: «кількох великих поселень Трипільської та Вінчанської культур — Сескло, Фессалії (?!), Біче, Бечехей-Хомокош, Шанцбоден, Трипілля» (Асов, Коновалов, Ильин 2002, с. 14). З цих назв лише остання стосується згаданих культур, а загадкова «Фессалія» — взагалі назва регіону Греції. Проте гучні іноземні назви, напевно, мають створити деякий антураж та переконати читача в безмежній ерудиції шановних авторів тексту.

Далі читаємо, що трипільці жили у великих селищах, які обносили ровом та стінами з колод (абсолютно унікальна інформація, навіть у Ю.О. Шилова її немає). На с. 13 цей опис ілюстровано гарним малюнком — зображенням такого поселення трипільської культури, спланованого за ідеальним колом, що є повною фантазією художника. Із пропонованого опису матеріальної культури трипільців можна дізнатися, що

вони носили одяг зі шкіри (насправді трипільці широко використовували тканини), ножі (!) та вістря стріл виготовляли зі сланцю (насправді — з кременю). Наведено повну інформацію навіть про трипільські щити, зокрема про те, що їх плели з лози та прикрашали «амулетами священних тварин» (?), а вожді прикрашали свої щити «зображенням бичачої голови з великими рогами». Це при тому, що наразі не існує жодних іконографічних матеріалів із цієї теми, не кажучи про знахідки самих щитів. Утім, як і реальних даних про «браслети з переплетених змій».

Відтворена на с. 15 панорама трипільського селища нагадує куточок українського села XIX ст., а біля будинків та всередині можна побачити жінок у типових сарафанах (невже і їх шили зі шкіри та хутра?). У підписі до цієї ілюстрації описано глиняну модель трипільського житла, в якій «біля вітваря стояли жінки у молитовних позах і одна з них нібито керувала обрядом». Усупереч твердженням авторів, подібну модель археологи не знаходили. Цей опис є перекрученим варіантом реконструкції обряду, зробленої Т.Г. Мовшею за даними розкопок, та інтерпретації решток житла на поселенні Сабатинівка II, яка належить М.Л. Макаревичу (Асов, Коновалов, Ильин 2002, с. 15, 16; Макаревич 1960, с. 290—301; Мовша 1971, с. 201—205).

Трипільська культура в цьому контексті — лише маленька частина фантастичного історич-

ного полотна, створеного дослідниками «проблем атлантології та арієзнавства», в якому трипільській Аратті, звичайно, не могло бути відведено чільного місця. Причина банальна: це місце вже належить арктичній прабатьківщині росіян — Гіперборей. Проте О.І. Асов та М.Ю. Коновалов усе ж знайшли для Аратти відповідне місце, хоч і не узгодили його з «велесознавцем» Ю.О. Шиловим, для якого саме Аратта є центром світової цивілізації.

Таке явище цілком закономірне, адже існують інші версії світової історії, в яких не знайшлося місця ні для праслов'янської Аратти, ні для Гіперборей. Що ж, для когось центром світобудови з тих самих ідейних міркувань може бути виключно Авалон, для когось — Тара, Му чи Атлантида. Втім, оскільки кінцевою метою подібних праць насправді є міфотворчість, то історичні реалії слугують лише приводом, живильною субстанцією для творчості.

Проаналізовані вище твори мають усі ознаки міфотворчості, згадані на початку нашої розвідки. Так, сконструйована Ю.О. Шиловим Аратта-«священна» — це ідеальне суспільство, безкласова держава, якою керують мудрі духовні лідери, здатні принести себе в жертву («інститут Спасительства») заради існування суспільства; в Аратті — витoki всієї слов'янської (української) історії та культури, а головне, не затьмареної сторонніми впливами духовності. Те, що суспільство й Україна нині переживають кризу, — прикрий наслідок збочення з магістрального шляху, намальованого творцями «священної» Аратти. Повернення традицій «священної, сонцесейної Аратти» тощо — єдина запорука спасіння нинішньої України.

Аналогічне значення має Гіперборей для сусідньої Росії. Обидва міфи в уяві їхніх творців мають планетарне значення, а це надає як Аратті, так і Гіперборей більшої ваги в очах читачів та послідовників — звичайно, в межах країн, де ці міфи створено. Нині такі міфи майже непридатні для «зовнішнього» використання, на відміну від інтернаціонального міфу про Атлантиду. «Зорі Трипільля» є локальним виявом трипільського міфу. Книга ж О.А. Білоусько — яскравий приклад спроби запровадження неоміфології до системи освіти.

Існує й більш «матеріальна» спроба відтворити міф про Аратту. Вже другий рік у с. Трипільля будується приватний музей «Україна-Аратта», в якому Ю.О. Шилов має втілити свої інтелектуальні надбання (рис. 4). Там, за його словами, кожен відвідувач зможе пересвідчитися, що «так звана трипільська культура» — це не що інше, як сліди «високорозвиненої держави Аратти», яка існувала тисячоліття тому і стала основою для індоєвропейських, слов'янських та українського

етносів (Чердынцева 2005, с. 10).

Музей дійсно може вийти унікальним, адже матимемо чи не перший в європейській практиці приклад перетворення науково-просвітницької установи (якою за визначенням є кожен музей) на сакральну будівлю — втілення міфотворчих зусиль Ю.О. Шилова. Наступним логічним кроком було б перетворення музею на храм або перший монастир України-Аратти. Чи не відвідували ми подібні музеї в СРСР, де старожитності у вітринах супроводжувалися цитатами з творів класиків марксизму-ленінізму? Той, хто забув таке чи не бачив, матиме нагоду освіжити відчуття та отримати незабутні враження в музеї України-Аратти.

У цій ситуації можна лише поспівчувати тим, хто тривалий час вкладав власні (причому чималі) кошти у створення музею європейського рівня, а має шанси отримати храм вигаданої Аратти з проповідником нової релігії на додачу. Останні претензії мають уже достатньо підтверджень, причому «наданих» безпосередньо інтелектуальним натхненником унікального музею.

У програмних заявах Ю.О. Шилов повідомляє, що, на відміну від «адептів розділеного знання», цілком свідомо наближає «епоху неподільної істини» (Чердынцева 2005, с. 10). Про що тут ідеться? Йдеться про злиття науки, зокрема археології, з «неподільною істиною», тобто новою релігією, пророком і проповідником якої виступає шановний професор і академік власною персоною. Проте в такому разі претензії на науковість, розрекламовані ним наукові регалії нічого не варті у вимірі Віри, яка за визначенням є вищою за наше нікчемне буття. Втім, і наукова полеміка з концепціями, викладеними у сакральних текстах, втрачає надалі будь-який сенс.

Водночас постає питання, чи може запропоноване Ю.О. Шиловим віровчення претендувати ще й на роль національної ідеї? Нам пропонують не що інше, як втілювати в життя ідею первіснокомуністичної держави, керованої духовною елітою. Що таке комуністична держава, українці (і не лише вони) вже випробували на собі. Стосовно духовної еліти: якщо до неї входить автор вчення про Аратту (а як інакше?), то в мене особисто виникають неабиякі сумніви щодо кінцевого результату.

Здається, подібне вже не раз відбувалося в історії ХХ ст. Нині ж може йтися і про міжнародний престиж України. Адже в ХІХ—ХХ ст. аналогічні за характером та змістом історичні міфи не раз ставали основою ідеології (та подальших дій) агресивних тоталітарних режимів. Утім, про ставлення в цивілізованому світі до ідейних будівників національного комунізму згадувати не будемо.

Чудові легенди та яскраві міфи завжди приваблювали читачів. Кожен народ має своїх ле-

гендарних пращурів-героїв, оспівує їхні подвиги та шукає натхнення у славному минулому. Такими легендарними пращурами є й представники народу, назви якого ми не знаємо і який лишив нам у спадщину здобутки хліборобської цивілізації, відомої в археології як трипільська культура. Трипілля — це багатогранний феномен, виміри якого безмежні. Це джерело натхнення для тих,

хто цікавиться давньою історією, краєзнавців, митців, народних майстрів, і, зрештою, творців сучасного фольклору. Черпати з цього джерела стало можливим завдяки праці кількох поколінь науковців, які понад 100 років досліджують усі можливі аспекти трипільської культури і відкривають щоразу нові обрії для всіх, хто захопився давниною.

Археологічні пам'ятки трипільської культури на території України. Реєстр // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 563—699.

Асов А.И., Коновалов М.Ю., Ильин П.В. Древние арийцы. Славяне. Русь. — М., 2002. — С. 12—17.

Білоусько О.А. Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст. — К., 2002.

Відейко М.Ю. В пошуках держави Аратти // *Археологія*. — 1995, № 2. — С. 104—118.

Відейко М.Ю. Археологія в Інтернеті. — К., 2001. — С. 118—123.

Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. — К., 2003а. — С. 147—150.

Відейко М.Ю. Нова хронологія Кукутені — Трипілля // Трипільська цивілізація у спадщині України. — К., 2003б. — С. 106—118.

Відейко М.Ю. Казаровичі // *ЕТЦ*. — К., 2004. — Т. 2. — С. 205—206.

Давня історія України. — К., 1997. — Т. 1.

Дергачев В.А. Два этюда в защиту миграционной концепции // *Stratum plus*. — 2000, № 2. — С. 188—236.

Дудкін В.П., Відейко М.Ю. Планування поселень трипільської культури // *ЕТЦ*. — К., 2004. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 303—314.

Етнічна історія України. — К., 2000. — С. 19—26.

Залізняк Л.Л. Новітні міфи в індоєвропейстиці Східної Європи // *Археологія*. — 2002. — С. 88—98.

Збенович В.Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья // *НА НАН України*. — К., 1974.

Зиньковский К.В. К итогам комплексного исследования трипольских памятников // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине: Тез. докл. I полевого семинара. — Тальянки—Веселый Кут—Майданецкое, 1990. — С. 73—76.

Калашиников В. Загадки истории. Древнейшие цивилизации. — М., 2003.

Керам К.В. Первый американец. — М., 1979. — С. 217—224.

Круц В.А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья // *НА НАН України*. — К., 1977.

Макаревич М.Л. Об идеологических представлениях у трипольских племен // *ЗОО*. — 1960, Т. 1. — С. 290—301.

Мовша Т.Г. Святылища трипольской культуры // *СА*. — 1971, № 1. — С. 201—205.

Моссе Дж. Нацизм и культура. — М., 2003.

Паламарчук Є., Андрієвський І. Зорі Трипілля. — Вінниця, 2002.

Рындина Н.В., Конькова Л.С. О происхождении больших усатовских кинжалов // *СА*. — 1982, № 2. — С. 30—42.

Рындина Н.В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Юго-Восточной Европы. — М., 1998.

Ткачук Т.М. Гопак навколо трипільської культури...

Чердынцева А. Юрий Шилов: «Археология отыщет бога» // *Вечерние Вести*. — 2005. — 19 янв.

Шилов Ю. Аратта і Аріан. Пракорені Русі // Переяславська земля та її місце в розвитку Української нації, державності і культури: Тези Всеукр. наук. конф. — Переяслав-Хмельницький, 1992. — С. 46, 47.

Шилов Ю.О. Доскитські цивілізації Подніпров'я // *Космос древньої України*. — К., 1992. — С. 109—110.

Шилов Ю.О. Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002.

Шилов Ю.О. Праслов'янська Аратта. — К., 2003.

Haywood J. Historical Atlas of the Ancient World 4,000,000 — 500 BC. — 2002.

The Atlas Arheologia Swiata. — Warszawa, 2002.

Kadrow S., Zakoscielna A. Lublin-Volhynian and Tripolie cultures spatial and chronological relations: Тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. «Трипільський світ і його сусіди», м. Збараж, 20—25 серп. 2001 р. — Збараж, 2001. — С. 70, 71.

Nemeicova-Pavukova. Kreisgrabenanlage der Lengyel — Kultur in Ruяindol — Borova. — Bratislava, 1995.

Petrash J. 1990: Mittelneolitische Kreisgrabenlagen in Mitteleuropa // *Bericht der RGK*. — 71. — Mainz a/Rein, 1990. — S. 407—564.

Wauchope R. Lost Tribes and Sunken Continents. — Chicago; London, 1962.

Одержано 13.07.2005

ТЕМА ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ
В СОВРЕМЕННОМ «ПРАИСТОРИЧЕСКОМ» МИФОТВОРЧЕСТВЕ

Далекое прошлое, в том числе трипольская археологическая культура, сегодня стало источником для создания исторических мифов. Такое явление вполне закономерно. Тысячелетиями мифы создавались в народном сознании. Сегодня мы наблюдаем, как к этому, ранее таинственному, процессу приобщились конкретные авторы, имена которых становятся известными, и они приобретают тысячи сторонников. Мифы, однако, всегда остаются яркой поэтической конструкцией, живущей по своим законам. История и археология — научные дисциплины со специфическими методами познания, поставляющие факты о прошлом и предлагающие их интерпретацию. В каждом случае выбор между историей и мифом может и должен быть сознательным, равно как и понимание последствий, а также ответственности за такой выбор.

На примере произведений Ю.А. Шилова; А.И. Асова, М.Ю. Коновалова и П.В. Ильина; О.А. Билоусько; П. Паламарчука и И. Андриевского мы можем ознакомиться с созданными по законам мифотворчества альтернативными научному видению картинами прошлого. При этом авторы исходят не из фактов, а из заранее заданной идеи — «Божественной Аратты», Гипербореи, положивших, по их мнению, начало мировой цивилизации. Авторы не утруждают себя доказательствами, зачастую просто выдумывая их. Трипольская культура, будучи достаточно ярким, «раскрученным», но в то же время малоизвестным широкой публике феноменом, послужила богатным «строительным материалом» для «альтернативных» версий истории Украины. Созданные таким образом концепции не выдерживают научной апробации, поскольку рассчитаны на проповедь перед сторонниками, жаждущими понятных и красивых сказок.

Наметившиеся тенденции внедрения исторических мифов в систему среднего и высшего образования приняли в последние годы угрожающий характер. В данном случае речь идет о престиже Украины как цивилизованного европейского государства, поскольку в XIX—XX вв. аналогичные по характеру и содержанию исторические мифы не раз становились основой идеологии (и вытекающих из нее действий) агрессивных тоталитарных режимов. Наука может рассматривать подобные произведения разве что в качестве предмета ее, науки, изучения — как определенное проявление общественного сознания.

TRYPILLYA CULTURE IN THE CONTEXT
OF MODERN «PREHISTORIC» MYTHMAKING

Distant past, including Trypillya archaeological culture, has become a source for historical myths. This phenomenon is quite natural. For many millennia the myths have been created in the people's minds. Nowadays we can observe individual authors joining this previously mysterious process, their names becoming well-known, and their ideas gaining support of the thousands. The myths, however, always remain vivid and poetic structures living by their own laws.

History and archaeology are branches of science possessing specific methods of cognition, supplying facts about the past, and proposing their interpretation. In each case the choice between the history and the myth can and should be conscious. The same pertains to awareness of the consequences and responsibility for this choice.

By the example of publications by Yu.O. Shilov, O.I. Asov, M.Yu. Konovalov, and P.V. Iljin; O.A. Bilous'ko; P. Palamarchuk and I. Andrievskiy we can get acquainted with pictures of the past are alternative to the science-based vision and created by the laws of myth-making. In addition, the authors proceed not from the facts, but from predetermined concept of «Divine Aratta», Hyperborea, which, in their opinion, lay at the beginning of the world civilization. At the same time they do not take the trouble to prove anything, often they simply make the evidence up. The Trypillya culture, being rather a bright, «promoted», but still little-known to the general public phenomenon, has served as a beneficial «building material», a reference point for the «alternative» versions of the Ukrainian history. The concepts created this way cannot stand the scientific tests, since they are intended to be propagated among those adherents who crave for plain and pictorial tales.

It should be noted that the tendency taking shape towards introduction of the historical myths into the system of secondary and higher education has become menacing during the recent years. In this case we deal with the problem of prestige of Ukraine as a civilized European nation, because in XIX—XX cc. the historical myths analogous in character and intention had become the background for ideology (and actions resulting from such ideology) of aggressive, totalitarian regimes. The science can observe related to the works of the kind only as an object of its study as certain manifestation of public conscience.